

समाज रचना विचार

-- म. ना. गोगटे (www.mngogate.com) मधील लेख M08 लेखकसंपर्क वेबसाईट इंडेक्सपानावर

1 फेब्रु 2003 पी.एल.श्रॉफ कॉलेज ऑफ आर्ट्स-कॉमर्स (चिंचणी, पिन 401503) एका समारंभातील भाषण. काही भाग सामना पुणे 12 फेब्रु 2003, मराठी विज्ञान परिषद पत्रिका मे 2003 मध्ये प्रसिद्ध.

प्रास्ताविक समाजाची रचना कशी असते, कशी सुधारेल यावर मुख्यत्वे कॉलेज विद्यार्थीजनांसाठी काही विचार येथे मांडतो. विषयाचा आवाका प्रचंड आहे. माझे चिंतन मर्यादित व शहरी अनुभवावर केलेले आहे. मी स्ट्रक्चरल इंजीनियर आहे. मुख्यत्वे इमारतींची कामे केली. जन्म 1932 चा. मी मूळचा मुंबईकर. 1997 मध्ये पुण्यात आलो. अधूनमधून परदेशात गेलो. मराठी विज्ञान परिषदेची स्थापना 1966 मध्ये मुंबईत करणे, व पहिली अठरा वर्षे तिची वाढ करणे असे समाजकार्य केले. काही काल अध्यक्ष होतो. समाजावर भाषा, विज्ञान व संस्था यांचा प्रभाव पडतो हे आपण पाहूया.

जोडणारे बंध हवेत प्रथम समाज म्हणजे काय ते पाहू. आपण माणसे एकाकी राहू शकत नाही. एकमेकांस मदत करणारी कित्येक माणसे आपणास लागतात. कुटुंबाचे, भाषेचे, जातीचे, धर्माचे, चालीरीतीचे, इतिहासाचे, गावाचे, कायद्यांचे, व्यापाराचे, व्यवसायाचे असे वेगवेगळे बंध असल्याने माणसे जवळ येऊन समाज होतो. राष्ट्रगीत, राष्ट्रध्वज असे काही भावनात्मक बंधही लागतात. गेल्या दोनशे वर्षात विज्ञानाच्या करामतीमुळे समाजास जोडणारे कित्येक अभिनव बंध निर्माण झाले आहेत. उदा. टेलिफोनमुळे व वाहनांमुळे अतिदूर व्यक्तींशी आपला संपर्क व स्नेह होऊ शकतो. एका नवख्या व्यक्तीचे दुसऱ्या नवख्या व्यक्तीला रक्त दिले जाते. इंटरनेटमुळे व इंग्रजी भाषेमुळे सारे जग हा एक मोठा मानवी समाज होत आहे.

समाजाचे आलस्य लहानसा जोर लावल्याने खुर्ची ढकलता येते पण कपाट ढकलता येत नाही हा विज्ञानातला नियम समाजजीवनातही आहे. एकटा मनुष्य एखादा निर्णय घेऊ शकतो. पण लाखो लोकांना पटेल असा निर्णय घेणे अवघड असते. समाजात उलटसुलट मतप्रवाह असतात, काही हितसंबंधी लोक असतात. कडक कायदा केला तरीही बदल हे हळूहळू होतात. फटाके वाजवणे धोक्याचे असते, प्रदूषण होते हे स्पष्ट असले तरी एक प्रतिबंधक कायदा केल्यास चोरून फटाके वाजवले जातील. त्या उद्योगातील कामगार व विक्रेते यांचा मोर्चा निघेल. शासनावर काही दबाव येईल. भ्रष्टाचार होतील. श्रीमंतांना चैन करायला रेसकोर्स आहेत पण गरीबांचे एक सुखाचे साधन म्हणजे फटाके असून त्यावर बंदी चूक आहे असा युक्तीवाद होईल. कदाचित कोर्ट हा कायदा अवैध ठरवेल. कदाचित वरचे कोर्ट हा निर्णय बदलेल. हे उदाहरण काल्पनिक पण परिस्थितीसूचक आहे. हेलमेट वापरावे की नाही, सहा-आसनी रिक्षा असावी की नाही, असे घोळ आपण अनेकदा पहातो.

छंद हवेत परीक्षेत सुयश मिळवणे हे विद्यार्थी व पालक यांना मुख्य ध्येय वाटते. ते चूक नाही. पण केवळ अभ्यासातच गुंतून राहू नये. प्रकृतीच्या वा अन्य अडचणी नसतील तर ज्यांना शक्य आहे त्यानी एखादी कला, एखादा खेळ, कॉलेजचे वाङ्मय मंडळ, सायन्स क्लब इत्यादीत जरूर भाग घ्यावा. जमल्यास काही प्रावीण्य मिळवावे. नंतरच्या आयुष्यात या छंदांमुळे आनंद वाटत राहिल, पैसाही मिळू शकेल. जमेल तेव्हा सार्वजनिक व्याख्याने ऐकावीत. काही साहित्य वाचावे. त्यातून भाषेवर प्रभुत्व येते व समाजाचे दर्शन होते. छंदांमुळे खूप व्यक्तींशी ओळखी होतात, अनुभव मिळतो.

संस्थांचे महत्त्व व्यक्तींप्रमाणे संस्था समाजाची रचना घडवतात. शासकीय संस्थांचा समाजावर मोठा प्रभाव पडतो. नाणी, पोस्टाची तिकीटे, रहदारीचे सिग्नल अशा विविध मार्गांनी काही ऐक्य, काही शिस्त समाजात येते धर्मसंस्थेचा वेगळा विचार नंतर करूया. व्यापारी कंपन्या देखील खूप प्रभाव पाडतात. एखादी वस्तु, एखादी जाहीरात, एखादी फॅशन समाजात खूप ठिकाणी पसरून एक प्रकारचे ऐक्य साधले जाते. शिक्षणसंस्था या विद्यार्थ्यांच्या काही प्रमाणात ज्ञानकक्षा वाढवतात, त्यांचा समाजावरील प्रभाव उघड आहे. त्याशिवाय साहित्य संस्था, विज्ञानप्रसारक संस्था, संगीत संस्था अशा कित्येक संस्था समाजोपयोगी असतात. सर्व ठिकाणी माणसे असल्यामुळे काही गुणदोष या सर्व संस्थांमध्ये असतात. प्रत्येक नागरिकाने काही सामाजिक संस्थांमध्ये भाग घेऊन अनुभव मिळवावेत, समाजप्रगतीस मदत करावी. प्रत्येक संस्थेला उत्साही कार्यकर्ते हवेच असतात.

व्यक्तीगत गुण वाढवले पाहिजेत. खरे पहाता पैसा ही परिश्रमाची व बुद्धीमत्तेची निशाणी ठरायला हवी. आता बरेचदा पैसा ही गुन्हेगारीची व सत्तेची निशाणी ठरली आहे. शरीराचे वजन अतिकमी नको, अतिजास्ती नको त्याप्रमाणेच आता पैशाकडे बघायला हवे. अतिलोभामुळे व्यसनेही येऊ शकतात. भारत स्वतंत्र झाला तेव्हाची लोकसंख्या पंचावन वर्षांमध्ये तिप्पट झाली. या कालात जमीनीचे प्रतिहेक्टर उत्पादन वाढले आहे. खूप कारखानदारी वाढली आहे. अन्यही आशेचे किरण आहेत. पण सर्व गोष्टी व्यवस्थित होतीलच असे नाही. प्रचंड लोकसंख्येमुळे जीवनस्पर्धा उग्र होणार आहेत. यापुढे कुटुंब मर्यादित असायला हवे. प्रत्येकाने आपले गुण वाढवावेत, चारित्र्य जपावे. उदा. संगणकाचे तंत्र नीट शिकावे. इंग्रजी व अन्य परकीय भाषा उत्तम शिकावी. काही साक्षरताप्रसार करावा. वेळ ही संपत्ती आहे, तिचा सुविनियोग करावा. गुणी व चारित्र्यवान व्यक्तींमुळे समाज घडतो

संपत्तीचा अपव्यय शासनातर्फे विकासाची कामे होतात, पण खाबूगिरीही होते. ती नकोच आहे पण निदान संपत्तीची नासाडी होता कामा नये, त्याबाबतीत शासनास व वृत्तपत्रात टीकापत्रे लिहून दबाव आणावा. देशाचे महान नेते मरण पावल्यास रजा जाहीर होते. त्यामुळे कारभार ठप्प होतो. उत्पादन बुडते. कामाच्या तारखा रद्द होतात. कित्येकांचा निवास व प्रवासखर्च वाया जातो. देशाचे काही कोटी रुपये बुडतात. एखाद्या मंत्रीमहाशयांची शंभर दिवसातली वा एक वर्षातली कामगिरी यावरची जाहीरातबाजी ही आणखी एक नासाडी. ते मंत्री खुर्चीत नसते, तरीही कामे झालीच असती. आज चीनशी व्यापारी झुंज करणे भारतास जमत नाही. चीनमधील कार्यक्षमता व शिस्त बाणवली पाहिजे.

धर्मसंस्था विज्ञान वेगाने वाढत गेले याचे कारण विज्ञानाने चुकीच्या धर्मकल्पना सोडून दिल्या. उदा. पृथ्वी सपाट आहे व सूर्य तिच्याभोवती फिरतो या धर्मकल्पना खोट्या निघाल्या. विज्ञानात विभूतीपूजा नाही. आइन्स्टाईनने न्यूटनचा सिद्धांत चूक ठरवला त्यामुळे दंगे झाले नाहीत. या दोघांना महात्मा अशी पदवी नाही वा त्यांची पुण्यतिथी होत नाही. प्रत्येक धर्मात काही चांगला भाग जरूर आहे. पण सुधारणायोग्य भागही भरपूर आहे. मुस्लिम दहशतवादामुळे भारतात खूप विध्वंस होत असतात. हिंदुमधील अस्पृश्यता वाईट आहे व त्यावर संविधानकायद्याने बंदी आहे. मुस्लिमांतला जिहाद वाईट असल्याने त्यावरही संविधान दुरुस्त करून बंदी घालावी अशी आपण सर्वांनी मागणी करावी. मंदिर व मशीद यांचे पावित्र्य जरूर जपावे. पण आग लागली तर फायरब्रिगेड तेथे घुसते. त्याच धर्तीवर दोन्ही ठिकाणी देशविघातक शस्त्रे व आतंकवादी आहेत काय हे तपासण्याचा अधिकार लष्करास द्यावा. हिंदु ठिकठिकाणी वंदन करतो, मुस्लिम फक्त अल्लाला करतो ही समजूत चुकीची आहे. मुस्लिम देशात तेथील राष्ट्रपती व राष्ट्रध्वज यांनाही प्रणाम केला जातो. मुस्लिमानी वंदेमातरम गीताला विरोध सोडल्यास सामंजस्य वेगाने वाढेल. हिंदुमधील हुंडाबळी, देवदासी प्रथा वाईट आहेत तसेच मुस्लिम स्त्रीला हीन ठरवणाऱ्या तिहेरी तलाक, बहुपत्नीत्व या चालीरीती वाईट आहेत. त्यात सुधारणा केलीच पाहिजे. मुस्लिम धर्मात व्याज देण्याघेण्यास बंदी आहे, चोराला हात-तोडीची शिक्षा आहे. पण भारतात कायद्याने व्याज वैध व हात-तोडी अवैध आहेत. संसदेला मुस्लिमांचेही कायदे बदलता येतात हा प्रचार करावा. आतंकवादाला हे खरे उत्तर आहे. कायदे केले की लगेच समाज सुधारत नाही, समाजात आळस असतो, हे खरे आहे. तरीपण काही सुधारणेची पावले टाकावीत.

मराठी भाषेचे हिंदुकरण टीका ऐकण्याची सहिष्णुता वैज्ञानिकांकडे असते. हिंदुमध्ये ही सहिष्णुता खूप प्रमाणात असल्याने हा मुद्दा मांडतो. गणेश आरतीत रत्ने व हिरे यांचे उल्लेख आहेत. गणेश ही बुद्धीची देवता आहे असा उल्लेखच नाही. सुयोग्य चरण आरतीत हवेत. सर्व मराठी लोकांचे दैवत गणेश आहे असे म्हणू नये. मराठी हिंदुंचे दैवत गणेश आहे असे म्हणावे. मराठी साहित्य संमेलनात ज्ञानेश्वरीस प्राचीन ग्रंथ म्हणून मान द्यावा, पण सोबत भगवे झेंडे व झांजा नकोत. साहित्य संमेलन हे वारकरी संमेलन नव्हे. मराठी मूळाक्षरे शिकवताना गणपतीतला ग याऐवजी गरुडातला ग असे चित्र व उल्लेख हवेत. सर्व धर्मीयांना मराठी भाषेविषयी आपुलकी वाटली पाहिजे. अन्य धर्मातील कथा, प्रार्थना मराठीत अनुवादित व्हाव्यात. असे न केल्यास मुस्लिम लोक ऊर्दू मदरशात का जातात हा प्रश्न निरर्थक ठरतो. मुस्लिम राजवटींमुळे कित्येक उत्तम फारसी शब्द मराठी भाषेत आले आहेत. कित्येक मुस्लिम कलाकार व साहित्यिक यानी मराठी संस्कृतीला चांगले योगदान केले आहे.

मराठी भाषेतला बोजडपणा सार्वजनिक विज्ञानप्रसारासाठी वर्णन सुगम करावे लागते. सूर्यापासून पृथ्वीकडे प्रकाश पोचण्यास आठ मिनीटे लागतात हे विधान स्थूल आहे, काटेकोर नाही. मराठी भाषाही सुगम केली पाहिजे. उदा चार पूर्णांक सात दशांश असे न म्हणता इंग्रजीप्रमाणे चार बिंदु सात (फोर पॉइंट सेव्हन) हा उल्लेख सोपा ठरेल. वीस नंतरचे आकडे इंग्रजी धर्तीनुसार वीस एक, वीस दोन, वीस तीन.... तीस एक, तीस दोन, तीस तीन... असे चक्रीय पद्धतीने सुगम करावेत.

रोमन लिपी देवनागरी लिपी उत्तम आहे. पण इंग्रजीच्या प्रभावामुळे रोमन लिपीची यंत्रे ठिकठिकाणी असतात. गरज भासल्यास त्यांचा उपयोग मराठीसाठी करावा. देवनागरी सॉफ्टवेअर कधीकधी उपलब्ध नसते. ईमेल पाठवणे, किंवा परदेशातील मराठी कुटुंबातील मुलांना व अमराठी लोकांना मराठीचा परिचय करणे यासाठी रोमन लिपी सोयीची आहे. रोमन लिपीत लिखाण लांबते. उदा. (झ) व (भु) ही अक्षरे रोमनमध्ये (डी-एन-वाय-ए) (बी-एच-यु) या इंग्रजी अक्षरानी दाखवावी लागतात. इंग्रजी अक्षरे (टी, डी, एन, एल) म्हणजे मराठी (त्, द्, न्, ल्) व इंग्रजी अक्षरांपुढे अपोस्ट्रोफी चिन्ह टाकल्यास (ट्, ड्, ण्, ळ्) असे संकेत घेता येतील. इंग्रजी (ए, ए-ए, ए-इ, ए-ओ) ही अक्षरे मराठी (अ, आ, अँ, ऑ) यांसाठी घेता येतील. त्यामुळे ध्वनीस्पष्टता साधेल. निरक्षर व अंध माणसे, तसेच अक्षरओळख नसलेली लहान मुले भाषा बोलू शकतात. भाषा व लिपी या वेगळ्या गोष्टी आहेत. आपण इंग्रजी लेखन देवनागरीतही करू शकतो. पुण्याहून मुंबईला जायला मोटार, आगगाडी, विमान अशी विविध साधने आहेत. भाषा व्यक्त करायलाही विविध लिप्या वापरता येतील. मूळात भाषा हेच एक साधन आहे. दगड, पत्थर. स्टोन ही भाषारूपे एकाच पदार्थाची आहेत

इमारतशास्त्र इमारतक्षेत्रात काम केल्यामुळे मला काही अनुभव व संस्कार आले आहेत. त्यांचा उल्लेख समाजरचनेच्या संदर्भात करतो. समाज जोडण्यासाठी बंध लागतात यात आश्चर्य नाही. निर्जीव इमारतीच्या घटकांनाही जोडण्यासाठी बंध लागतात. कुठे वेल्लींग लागते, कुठे स्क्रू लागतात, कुठे सिमेंट लागते. इमारत उभी रहायला चांगले खांब लागतात. जमीनीचा काही भाग किडलेला असल्यास तो फेकून द्यावा लागतो. आपला बहुधर्मी समाज नीट उभा रहाण्यासाठी विज्ञाननिष्ठेचे खांब हवे आहेत. तसेच वाईट धर्मकल्पना काढून द्याव्या लागतीलच. जमीन निर्जीव असल्याने ती फोडून फेकता येते, पण वाईट धर्मकल्पना बदलणे सोपे नाही. लाखो लोकांना सांगावे लागेल की प्रत्येक धर्मात वेडगळ समजुती आहेत, आपण सर्वांनी त्या बदलल्या पाहिजेत. असा संवाद करायला सर्वांना आपुलकी वाटेल अशी भाषा हवी. चार पायांच्या टेबलाचा एक पाय कापल्यास टेबल पडते. आठ पाय असलेल्या टेबलाचा एक पाय तोडल्याने टेबल पडत नाही. जास्तीत जास्ती गुणी व्यक्ती व संस्था असल्याने समाजाला स्थैर्य मिळते. इमारतीचा नकाशा करावा लागतो. भारतीय समाजाचा, एका भावी संपन्न देशाचा नकाशा मनात चितारावा. इमारत एका दिवसात बांधून होत नाही, बराच काळ लागतो व विशिष्ट क्रमाने ती बांधावी लागते. आरसीसी सांगाडा हा प्रथम तयार होतो. भिंती, खिडक्या, लाद्या, रंग यानंतरच्या गोष्टी. अगोदर विज्ञाननिष्ठेचा व कार्यक्षमतेचा सांगाडा उभा रहायला हवा. विषमता निर्मूलन व्हायलाच हवे, पण ते थोडे नंतर करावे. अगोदर राष्ट्रीय संपत्ती वेगाने निर्माण होऊ द्यावी. पोलादात खूप ताकद असते. पण ते महाग आहे, ते गंजू शकते, व ते सुरेख नाही. याउलट कॉंक्रीट स्वस्त असते, विविध साच्यात ओतून त्यास सुंदर आकार देता येतो. पण त्यात ताकद कमी असते. या दोन्ही पदार्थांचे गुण ओळखून, त्यांना एकवटून आरसीसी हा उपयुक्त पदार्थ निर्माण झाला. पोलाद गंजणे ही क्रिया आम्लयुक्त असते, याउलट कॉंक्रीट अल्कली असल्याने गंजणेही थांबू शकते. अशाच प्रकारे वेगवेगळे गुण असलेल्या व्यक्तींना, संस्थांना काही प्रमाणात एकत्र आणून, काही सुसंवाद व सहकार्य करून, समाजरचनेसाठी उपयोग करून घ्यावा.